

17.34x32.95	1/3	4	עמוד	המגזין	מערב -	25/04/2023	85850191-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790							

זיכרון לטווח ארוך

"המקום הזה, על האנשים שטמונים בו, הוא מקום של השראה, שנועד להזכיר לנו מה שלפעמים אנחנו קצת שוכחים": סיור מיוחד בחלקת גדולי האומה בהר הרצל, בין המצבות, האישים הגדולים, הסיפורים שמאחורי הקלעים ורוח המנהיגות והממלכתיות ששורה על הכל

כרמית ספיר ויץ | צילום: מרק ישראל סלם

מאבקה – אומץ ועוצמה", כתוב על מצבתה, גם כתזכורת לעובדה שהייתה מהראשונות שדיברו בפומבי על סרטן השד בזמן שהגר שא היה מושתק. בחלקה של נחמה ריבלין, המוקפת צמחי תבלין ארץ ישראליים, חקוקה הכתובת: "בת הארץ, בתם של דרורה ומנחם מנדל שולמן, מייסדי מושב חירות תל מונר". ובין קבר צת מבקרים אחת לאחרת, ישנם כמוכבן טקסי אזכרה ממלכתיים ואירועים מיוחדים כמו העברת עצמותיה של אשתו של שבח וייס המנוח מחיפה לירושלים, לאחר מותו השנה.

ויש גם שאלות לעתיד, שיזכו כולם לחיים טובים וארוכים: איפה תבחר להיטמן נאוה ברק, שהייתה אשת ראש הממשלה אהוד ברק בזמן כהונתו? ומה עם שאלת זכאותו של ראש ממשלה לשעבר, שעבר עבירה ללא קלון?

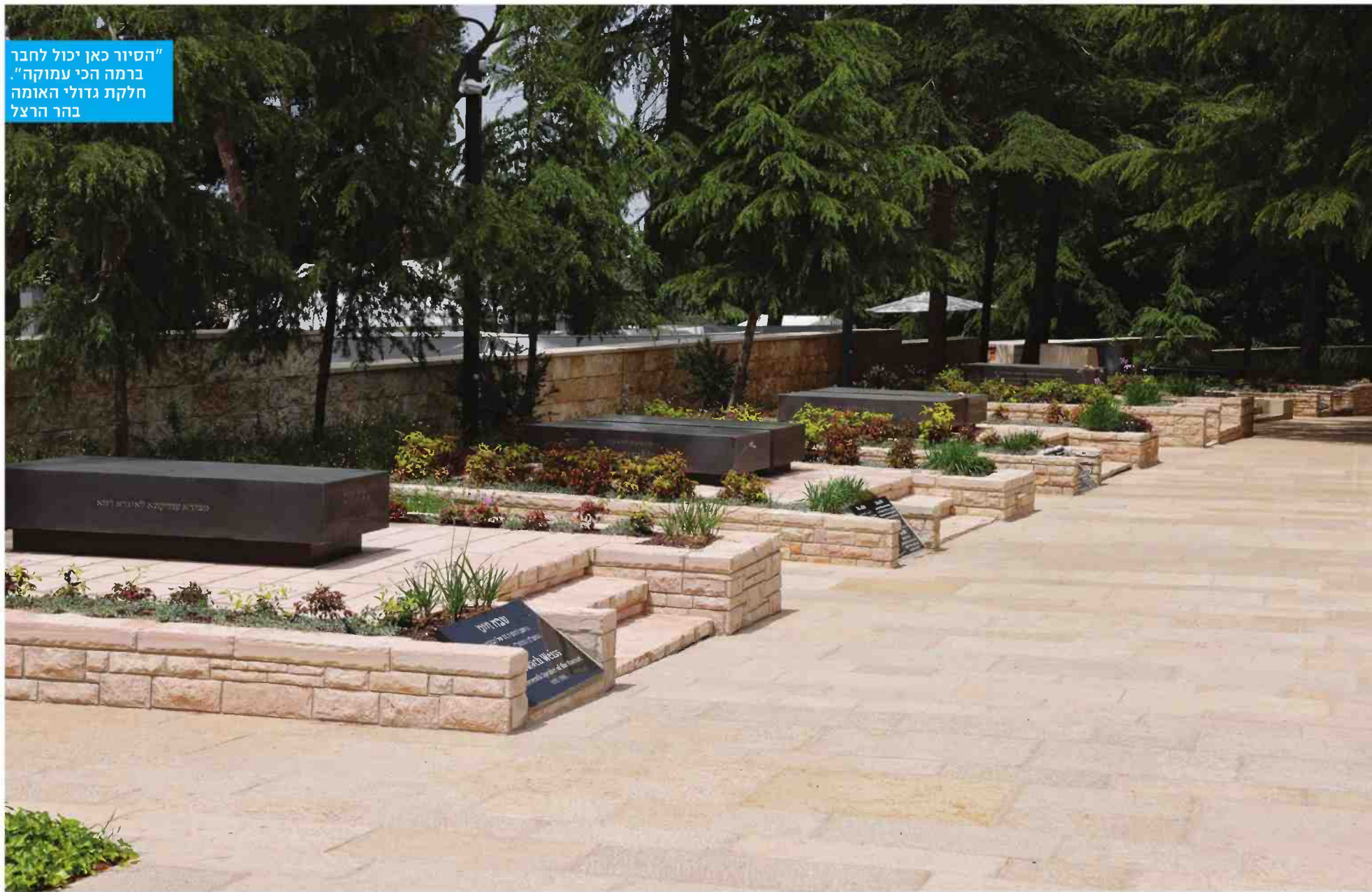
"רוב האנשים יודעים שרביץ נרצח, שגולדה הייתה במלחמת יום כיפור ושפרס הפסיד", אומרת שלומית סאטלר, המנהלת החינוכית של מרכז הרצל. "אנחנו מבקשים לדבר על האנשים ולהבין למה הם חלק מגדולי האומה, מה הייתה העשייה שלהם, מה האחריות שהייתה מוטלת עליהם ומה המחירים ששילמו. למשל, יצחק שמיר, שאמר שהדבר הגדול ביותר שעשה כראש ממשלה היה לפתוח את השערים למיליון יהודים, או אורה הרצוג, מהיריות החדשות בחלקה, שיזמה את חידון התנ"ך העולמי, או יו"ר הכנסת ישראל שרעבי, שהיה נציג התימנים בתוך מפל"גת העבודה ומי שאחראי על רוח טקס הדלקת המשואות כיום. רוב הילדים הירושלמים שתשאלו אותם מי זה טדי, יגידו 'אצט' דיון'. אנחנו כאן כדי לספר על התרומה של טדי קולק לתרבות – הקמת תיאטרון ירושלים ומזיאון ישראל, על כך שהוא קרוי ע"ש יאודור הרצל וראה את עצמו כמגשים וכמוציא לפועל של החזון של הרצל. הרי הרצל מתאר את ירושלים מצד אחד כעיר קדושה, ומצד אחר כעיר תרבות שיש בה רכבת חשמלית. וקולק אכן ניקה את העיר העתיקה והפך אותה למקום תיירותי. רוב הסיכויים שהוא קרא את 'אלטנוילנד'."

שהר הזיכרון יזכור במקומי", כתב יהודה עמיחי. אבל הר הזיכרון וחלקת גדולי האומה בו מאצילים סמכויות זיכרון ורוחשים חיים. קבוצות מבתי ספר, בנות ובני נוער, חיילות וחיללים, משפחות, ומדי פעם גם בודדים עם דגל ישראל, מגיעים לחלקה המרושתת מצ' למות ומתועדת סביב השעון, בין היתר בשל מקרים משונים כמו הצעות נישואים פומפחיות ולהבדיל – מקרי השחתה. האחראית על הר הרצל, על מורשתו של הרצל ועל הנחלתה לציבור הרחב היא ההסתדרות הציונית העולמית, האמונה על קבר הרצל וקברי משפחת הרצל ועל חלקת ראשי ההסתדרות הציונית. על היתר אחראים משרד הביטחון או משרד ראש הממשלה.

הר הרצל כולל את בקעת הקהילות ב"ד ושם", שהיא הנקודה הנמוכה ביותר, את בית הקברות הצבאי, את חלקת גדולי האומה, את האנדרטאות ואת קבר הרצל – הנקודה הגבוהה ביותר. בזמן הקורונה נסגרה החלקה לקהל ועברה שיפוץ נרחב, שכלל הנגשה של השבילים והכשרה של חלקות קבר נוספות, שאמורות להספיק ל-100-200 השנים הבאות. עם הזמן, הגינה היפה שבחלקה תוסב לגינת הנצחה לנשיאים, לראשי הממשלה וליושבי הראש של הכנסת, כלומר גם לאלו שבחרו לא להיטמן פה – ויש כאלה. עוד על הפרק: סטנדרטיזציה של ההנצחה, שכן עד כה הכיתוב המופיע על גבי המצבה הוא בחירה של המשפחות. יוצא דופן הוא הקבר של יצחק ולאה רבין, זאת לבקשתה של רבין. כך, כל מי שמגיע לכאן, יידע שדבר חריג קרה פה.

ביקור בחלקה חושף את הסיפורים האישיים וגם את נבכי חיי המשפחה של הגדולות והגדולים: כך למשל, לוי אשכול, שהיה נשוי שלוש פעמים, התחתן בזמן כהונתו עם ספרנית הכנסת מרים אשכול (לזרובסקי), הקבורה לצדו, אף שחיה איתו את פרק הזמן הקצר ביותר מבין נשותיו. אופירה, רעייתו של הנשיא יצחק נבון, גם היא קבורה בהר, אף שנבון נישא אחריה שוב. "אישה שאכפת לה, ראתה עולם ומלואו בכל אדם, חיה תרומה ונתנה,

85850193-9	25/04/2023	מַעַרִיב - הַמַּגְזִין	עמוד 5	2/3	34.61x37.47
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

"הסיור כאן יכול לחבר ברמה הכי עמוקה" חלקת גדולי האומה בהר הרצל

שלומית סאטלר, מרכז הרצל: "אנחנו מבקשים לדבר על האנשים ולהבין למה הם חלק מגדולי האומה, מה הייתה העשייה שלהם, מה האחריות שהייתה מוטלת עליהם ומה המחירים ששילמו. למשל, יצחק שמיר, שאמר שהדבר הגדול ביותר שעשה היה לפתוח את השערים למיליון יהודים"

עדיין לא היה בידיים יהודיות ולא היה לאן להתרחב. הייתה מצוקה של ממש סביב נושא הקבורה. בהר הזיתים לא היה אפשר לקבור יותר, ולכן קברו בקבורה זמנית בשייח' באדר, מתחת לבית המשפט העליון, מעל גן סאקר וליד מרכז שערי צדק הישן. עלה רעיון לקבור את הרצל בטבורה של העיר, בגינת ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית, ממש על קינג ג'ורג'. הרב הראשי של ירושלים אמר: לא נוהגים לקבור בטבורה של עיר, הולכים לחפש מקום אחר. מצאו את ההר הקירח הזה והחלו בנטיעת יער בזכות יוסף וייץ. כל המקום הזה לא היה בכלל שטח מוניציפלי של ירושלים, שהסתיים על שדרות הרצל. זה לא היה חלק מירושלים. תואר העיר שונה כדי שהמקום יהיה חלק מירושלים". הרצל נקבר בנקודה הגבוהה ביותר: 847 מטר מעל פני הים. מקום מכובד.

מה שבציקר הוביל את בניגוריון להחלטה היה החשש מהתרחבות של מלחמת השחרור. "כל הסמלים היהודיים לא היו בידיים יהודיות: לא העיר העתיקה, לא הר הזיתים, לא הר הבית כמו בן. אז מה מחבר את העם היהודי לירושלים?" מוסיפה סאטלר. "נוסף לכך, תוצאות החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר היו אמורות להפוך את ירושלים לביןלאומית. בניגוריון רצה לקבוע עובדות בשטח וקבר את הרצל פה. התחילו ריונים על כך שצריכה להיות חלקת גדולי האומה. בניגוריון הוביל את המהלך לקבורתו של קפלן על ההר בקבר שחור שדומה לקבר של הרצל, אף שהקבר של הרצל בשלב ההוא נראה שונה. עבר עשור עד שהוחלט כיצד ייראה הקבר, ומאותו רגע התחיל סטנדרט של מצבות שורות ושטוחות".

בסרט בן עשר דקות של "יומן כרמל" מתועדת הלווייתו של הרצל: הכנסת באותה תקופה פעלה בתל אביב, ולכן ארונו הוצב על חוף הים, ומשם יצא מסע אלונקות לירושלים. בבניין המוסי דות הלאומיים נערך טקס, ומשם הובל ארונו דרך רחובות ירושלים אל ההר. כל אנשי הכנסת, הרבנים הראשיים ורבים מאנשי ירושלים ליוו אותו בקומנדרק ברחובות עם ארון עטוף בדגל ישראל. בהר הרצל, חלקת הקבר המיועדת הייתה מכוסה בחופה ענקית עשויה דגלי כחול-לבן. נציגי היישובים הציוניים במדינת ישראל התייצבו והביאו שקית עפר מהיישוב עצמו. אחרי שנה, לקראת האזכרה, הוקמה מצבה פשוטה מאבן ירושלמית, וסביבה כיכר עגולה עם פרחים. על המצבה מילה אחת: "הרצל".

בסמוך לקבר הרצל, שנמצא בפסגת ההר, מצדו הצפוני, נמי צאת חלקת ראשי ההסתדרות הציונית, ובה קברייהם של נשיאי ההסתדרות הציונית העולמית, בהם דוד וולפסון, נחום סוקר לוב, אריה דולצ'ין ושמחה דיניץ. בצמוד אליהם נמצאים קברי בני משפחת הרצל. מדרום לחלקת גדולי האומה נמצאת חלקת משפחת ז'בוטינסקי, שבה קבורים זאב ז'בוטינסקי, אשתו יוהנה, בנה וכלתו. בקשתו האחרונה, שנכתבה בנובמבר 1935, הייתה להעלות את עצמותיו לארץ ישראל רק בפקודה של המשלה העברית. ממשלת בניגוריון לא נתנה יד לרבר בשנותיה הראשונות של המדינה. "אין אנו זקרי קים לעצמות", טען בניגוריון, ורק ב-15 במרץ 1964

שנפטר ב-1941, נטמן לצד פינסקר. כאשר הלך לעולמו, נערכה לויה גדולה במעמד נציגים מ-233 יישובים שנוסרו בתקופתו בארץ כראש קק"ל, ובידיהם שקיק עפר מכל יישוב. הירדנים, שהתחייבו בסעיף 8 בהסכם שביתת הנשק שנחתם בין ישראל לירדן ברודוס לאפשר גישה חופשית להר הזיתים, לקבר רחל ולמערת המכפלה, לא עמדו במילתם, ותוכנית הפנתיאון הלאומי נתקעה. אוסישקין היה האחרון שנקבר במסגרת התוכנית שרקת. הוא ופינסקר נותרו לברם.

בינתיים בווינה, בשנת 1904, נפרד מהעולם חוזה המדינה בניי מין זאב הרצל ונקבר שם. כשנה לפני מותו, כתב בצוואתו: "אני מבקש שיקברוני בארון מתכת ליד אבי, עד שהעם היהודי יעי ביר את גופתי לארץ ישראל". חודש לאחר הסכם שביתת הנשק האחרון עם הסודים, באוגוסט 1949, נחקק חוק העלאת עצמותיו של הרצל. יוזם הרעיון לקבור את מנהיגי האומה בהר הרצל היה דוד בניגוריון, שהורה לקבור שם את שר האוצר הראשון אליי עזר קפלן, שנפטר באיטליה בעת ביקור שערך שם. עד אז היה הר הרצל בית קברות צבאי לאומי שבו נקברו חיילים שנהרגו במלחמת השחרור. זה היה ניסיון להוכיח שההסתדרות הציונית סיימה את תפקידה ההיסטורי. כך גם הבינו זאת מנהיגיה, שהי תנגדו להחלטתו לקבור שם את קפלן. כיוון שבניגוריון היה גם שר הביטחון, הוא סטה מהחלטה הצבאית והקים שם את חלקת גדולי האומה. החריג השני אחרי קפלן הוא טדי קולק, שנקבר שם בעקבות החלטת ממשלה שסוכמה במילים: "בגלל עשייתו למען ירושלים".

"לקראת סיום מלחמת השחרור בניגוריון אמר: יש לנו עכשיו חובה מוסרית להעלות את עצמותיו של הרצל. השאלה איפה", אומרת סאטלר. "התחילו לחפש מקום. בהילטון תל אביב נמצאה גבעה קטנה שמשקיפה על הנמל, וכל העולים שהגיעו לנמל, שהיה פתוח באותה עת, יכלו לראות את קבר הרצל, אבל בניגוריון התעקש על ירושלים. חטוב לזכור שב-1949 מורח העיר

לה לחזור הביתה ולחזור על החומר, אני לא יכולה ללמוד למבחן. אתם כל הזמן אומרים לי שהחינוך יאפשר לי חיים יותר טובים מהרוד הקודם. יש עוד המון מהגרים בארצות הברית, וזה היה מסר חזק מאוד שהועבר. גרסה אחת אומרת שהיא ארגנה הפגנה, אחרת שביתה ועוד אחת מדברת על מגבית. כך או אחרת, בית הספר שינה את הנוהל וראג שלכל התלמידים יהיו ספרי לימוד. אותו בית ספר, לא יהודי אגב, שינה את שמו ברבות הימים לבית הספר 'גולדה מאיר'".

שקיק עפר מכל יישוב

מה כבר רצו בני הזוג הבריטים ג'ון וקרוליין גרייהיל באותו אוקטובר 1902, כשחשבו להרחיב את שטח ביתם באחוזה על הר הצופים ולהגדיל את המשק? אולם בעודם חופרים, הם נתקלו במערת קבורה עתיקה. ארכיאולוגים שהוזעקו למקום גילו מערה בת חמישה חדרים חצובים, ובתוכם שבע גלוסקמאות, ארונות קבורה שהיו אופייניים ליהודים בימי בית המקדש השני. על אחד מהם הופיעה כתובת בעברית וביוונית עתיקה. "העצמות של ניקנור (או 'אנשי ניקנור') איש אלכסנדריה, שעשה את הדלתות", על פי פענוחם של החוקרים רוברט מקאליסטר הבי ריטי ושאדל קלרמונג'אנו הצרפתי, שהסיקו כי מדובר בניקנור המוזכר במסכת יומא בתלמוד הבבלי, מנהיג יהודי מאלכסנדריה שעלה לירושלים והביא עמו דלתות נחושת לבית המקדש. בשנה שלאחר מכן הועבר ארונו של ניקנור למוזיאון הבריטי בלונדון. כ-30 שנה אחר כך, בשנת 1934, נודע להנהגה הציונית כי בית הקברות היהודי באורסה מיועד להריסה. עצמותיו של מבשר הציונות, יהודה לייב פינסקר, הובאו לירושלים, ומנהל קק"ל, מנחם אוסישקין, הציע לקבור את פינסקר במערת ניקנור, ובכך להפוך את המקום לפנתיאון לאומי. את הבחירה נימק באמירה: "ניקנור הוא הציוני האמיתי". ההצעה התקבלה, ואוסישקין עצמו,

"סבידור? סבידור? סבידור? שואל חייל בקבוצה בזמן סיור. המדריכה עונה לו: "סבידור זו תחנת רכבת, שקרויה על שמו של יו"ר הכנסת מנחם סבידור". "וונדר וומן", מתאר מדריך בחלקה את גולדה מאיר. ציתות למדריך מעלה שגולדה החלה ללבוש שחורים אחרי ששמעה שהרצל נפטר. "כולם זוכרים את מלחמת יום כיפור, אבל הייתה פה ילדה פמיניסטית אמיצה: כשהייתה בכיתה ה', כילדת מהגרים שהגיעו למילוקי, שמה לב לעניין מטריד", מספרת סאטלר. "היא ניגשה להנהלת בית הספר ואמרה: 'ילדים שבאים מבתים עם כסף יכולים להחזיק ספרי לימוד ולי אין. אתם אומנם מושיכים אותי ליד מישוהו שיש לו ספר, אבל אני לא יכר"

"סבידור? סבידור? סבידור?", שואל חייל בקבוצה בזמן סיור. המדריכה עונה לו: "סבידור זו תחנת רכבת, שקרויה על שמו של יו"ר הכנסת מנחם סבידור. למה דווקא תחנת רכבת? כי הוא כיהן בתפקיד בכיר".

"וונדר וומן", מתאר אחד המדריכים בחלקה את גולדה מאיר. ציתות למדריך מעלה שגולדה החלה ללבוש שחורים אחרי ששמעה שהרצל נפטר. "כולם זוכרים את מלחמת יום כיפור, אבל הייתה פה ילדה פמיניסטית אמיצה: כשהייתה בכיתה ה', כילדת מהגרים שהגיעו למילוקי, שמה לב לעניין מטריד", מספרת סאטלר. "היא ניגשה להנהלת בית הספר ואמרה: 'ילדים שבאים מבתים עם כסף יכולים להחזיק ספרי לימוד ולי אין. אתם אומנם מושיכים אותי ליד מישוהו שיש לו ספר, אבל אני לא יכר"

25.53x32.75	3/3	6 עמוד	המגזין	מערב -	25/04/2023	85850192-8
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

"אני מבקש שיקברוני בארון מתכת ליד אבי, עד שהעם היהודי יעביר את גופתי לארץ ישראל". קברו של הרצל

התיר ראש הממשלה דאן לוי אשכול, שהיה ראש ממשלה של קירוב לכבוד, להעלות את עצמות ז'בוטינסקי ורעייתו ויהנה למנוחת עולם בארץ ישראל.

חסקנה עגומה

מתי נולד הצירוף "גדולי האומה"? ייתכן מאוד שעל כך אחראי עיתון "דבר", שבו, במרץ 1969, תמונת ארונו של לוי אשכול לוותה במילים: "ארונו של ראש הממשלה לוי אשכול נישא על כתפי עשרה סגני אלופים וסגני ניצבים מרחבת הכנסת, בדרך האחרונה אל חלקת גדולי האומה בהר הרצל בירושלים". הצירוף "גדולי האומה" היה אז יצירה חדשה כי במקורותינו הצירופים הקיימים הם "גדולי עולם", "גדולי הדור" או "גדולי ישראל". חלקה לעניין קבורה - היא חלקת השדה שקנה יעקב ובה נקבר יוסף. "חלקת גדולי האומה ממלאת את תפקידה באופן חלקי בלבד", אומר ההיסטוריון ד"ר מרדכי נאור. "מספר בעלי הזכות הקבורים בה הוא כמספר אלה שאינם קבורים בה. בחלקה טמונים ארבעה נשיאים: זלמן שזר ורעייתו רחל, חיים הרצוג ורעייתו אורה, יצחק נבון ורעייתו אופירה ושמעון פרס. סוגיה, רעייתו, ביקשה להיקבר בנבון שמן. הנשיא הראשון, ד"ר חיים ויצמן, קבור בחלקת קבר מיוחדת ברחובות; יצחק בן צבי ביקש להיות בקרבת בני עמו בהר המנוחות במערב ירושלים; אפרים קציר נקבר בר חובות; עזר ויצמן באור עקיבא. מבחינת ראשי ממשלה: בחלקת גדולי האומה קבורים שלושה ראשי ממשלה בלבד - לוי אשכול, גולדה מאיר ויצחק שמיר, אם את שמעון פרס אני מחשיב כנשיא. בן-גוריון קבור לבקשתו בשדה בוקר, משה שרת בבית הקברות הישן בתל אביב, ליד שני גיסי המפורסמים, הו וגולומב, אריאל שרון בגבעה שעל יד חוות שקמים".

עזר ויצמן, כאמור, נקבר באור עקיבא לצד ראומה. טרם לכתו ביקש להיקבר שם לצד בנו שאולי וכלתו רחל, שנהרגו בתאונת דרכים. כשנשאל בידי עיתונאים מרוע החליט כך, השיב: "רוב שנותיי הייתי קשור יותר לאור עקיבא מאשר להר הרצל. להר הרצל נפילתי במקרה, אחרי תקופה ארוכה ששירתי את עם ישראל, וכשהציעו לי להיות נשיא ולא התנגדתי. אבל להיכנס לשם? חס ושלום".

בעניין יושבי ראש הכנסת, ארבעה לא קבורים בחלקת גדולי האומה ושישה כן. נאור מונה אותם: "נחום ניר קבור בתל אביב, קדיש לוח בדגניה ב', ראובן ברקת בהר הזיתים, רב שילנסקי בגבעת שאול. אחת לכמה שנים מתחלף יו"ר כנסת. חמש מערכות בחירות היו בשנים האחרונות. כאשר יבוא יומם, יהיה צורך במגיש נוסף ליושבי הראש: יולי אדלשטיין, בני גנץ, יריב לוין, מיקי לוי ואמיר אוחנה".

פרופ' אודי לבל, חוקר תרבות הזיכרון הישראלי מהמחלקה לתקשורת ומרכז בס"א באוניברסיטת בראילן, ממשיל את חלקת גדולה האומה לעצמות של אנשי רוח, שבהן, לדבריו, "לא ברור מה ממסגר את מה. זהות החותמים על העצומה או הכותרת 'עצומת אנשי רוח' את החותמים עליה", הוא אומר. "אני כבר לא מדבר על מנהיגים המשתייכים לקהילות ערביות, חרדיות או על דתיים-לאומיים שלא קבורים שם. בואי ניקח רק את שני המיי תוסים הממלכתיים האולטימטיביים: ראשי הממשלה בגין ובן-גוריון. כל אחד מהם בחר לעצמו מקום קבורה אחר. הראשון בהר הזיתים והשני בשדה בוקר. בכל מדד וסקר הם המנהיגים שהכי מתגעגעים אליהם וחשים בחסרונם. במילים אחרות: הם גדולי האומה. קרי גדולי האומה לא קבורים בחלקת גדולי האומה. זה אומר הכל".

האם אפשר בכלל ליצור בישראל חלקה שתעורר סנטימנט כלל-לאומי? "לצער, ממש לא", אומר פרופ' לבל. "החברה הישראלית עוברת פרגמנטציה מיום ליום. ראינו את זה במלוא הקיטור בניסיון הכושל להקים את מיום הר איתן, שסיים את חייו בתור הר הזיכרון. מה שאמור היה להיות אתר ההנצחה הצבאי של ישראל, עם גלריות לכל מלחמה ולכל מבצע צבאי מימי מלחמת התנ"ך, סיים את חייו בתור מבנה לבן עם שם ותאריך פטירה של כל חלל. מרוב ויכוחים על הנרטיבים השונים, על דרך הצגת האירועים - בין עמותות צבאיות לבין עצמן, בין שמאל וימין, בין

יום העצמאות עם סטודנטים על הפוליטיקה של הזיכרון. על כך שכן גוריון לא הזמין את בגין לחתום על מגילת העצמאות כדי להדיר אותו מכל סממן של ממלכתיות. הייתי מתחיל בשאלה: 'מי כן חתום על המגילה?' ורק לאחר מכן שואל: 'מי חסר לכם?'. משנה לשנה התחלתי לקבל תשובות כמו: על מה אתה מדבר, מיהם בכלל השמות האלה ומיהם בכלל מגילת העצמאות. הטקסט המכונן ביותר שלנו, והשמות שכן חתומים עליו, הם עלומים לרוב הסטודנטים".

אתה מתאר מצב של היעדר ישראליות.

"יש לנו שלל זרמי חינוך שמפרקים את ישראל. חלקם ממלכתיים לכאורה וחלקם חוץ-ממלכתיים. אין לי שום יכולת לבוא בטענות למי שלא מכיר את גדולי האומה או למי שלא יעמוד בצפירה. הוא לומד בורם חינוכי על חשבון משלם המסים שפועל על פי חוק. אין סיכוי שיגדל להיות אורה אחר. הסיכוי שהיהו כאן בני נוער שישמעו גם על הרב קוק, גם על הרב עובדיה יוסף, גם על הסופרת יהודית הנדל, גם על יצחק שמיר, גם על ברל כצנלסון, גם על רבקה גובר וגם על תופיק טובי - וכל זאת בורם חינוכי אחד - כלל לא קיימת. לכן אין שום משמעות לקיומם של חלקת גדולי האומה או של מקום פיזי אחר כל עוד לא קיים ניסיון לייצר מקום ישראלי תודעת-חינוכי. איש לא יוצר מקום כזה".

קשה למצוא פה חרדים או ערבים, להוציא ילדי רשת החינוך הדרלשוני, "יד ביד", אבל על פי מנהל מרכז הרצל עורך פויר, לכל אחד גדול האומה שלו ולכל אחד הבנימין זאב הרצל שלו. "גדולי האומה הם האנשים שהגשימו את החלום", הוא אומר. "כל אחד הגיע ממקום אחר, עם רקע אחר, והשאיפה מטען עצום בנושאי שוויון חברתי, אמנות, מנהיגות נשית, יומות וחדשנות".

סאטלר מוסיפה: "בסיור לאנשים שעוסקים בגיוס כספים דיכ רנו על פרס, על גולדה ועל נבון, שלכולם יש סיפורים שנוגעים לנושא. לא מזמן הייתה קבוצת אנשי מודיעין. סיפרנו להם שכאשר חיים הרצוג חזר לארץ ישראל אחרי מלחמת העולם השנייה הוא הגיע עם ניסיון אדיר של מודיעין כי היה במודיעין הבריטי באירופה. הוא שילב דברים מהניסיון שרכש במודיעין הישראלי. אבל מה הכי מרגש? כשילד או כיתה של חינוך מיוחד שומעים את המנטרה: 'אם תרצו אין זו אגדה' ולוקחים את זה לעצמם".

"הסיור כאן יכול לחבר ברמה הכי עמוקה - אם זה הקשר למקום שממנו ההורים באו, שאיפות אישיות לעתיד, דיילמות שמטרידות ביומיום", מסכם פויר. "מי שמבקר בהר מגיע למקום שיש בו סיפור אחד שהוא נכון לכולם. כל אחד מזויות אחרת. חזרה למקום שהורו שבו היה ברור לכולם שיש פה רעיון גדול שחייבים להילחם עליו ולעבוד עליו יחד, כי אחרת זה פשוט לא יעבוד. המקום הזה, על הסיפורים שבו והאנשים שטמונים בו - בלי לנתק את הקונטקסט הגדול של בית העלמין הצבאי ו'יד ושם' מהכיוון השני - הוא מקום של השראה ושל יחד, ונועד להזכיר לנו מה שלפעמים אהנו קצת שוכחים".

עודד פויר, מנהל מרכז הרצל: "מי שמבקר בהר מגיע למקום שיש בו סיפור אחד שהוא נכון לכולם. כל אחד מזויות אחרת. חזרה למקום שהורו שבו היה ברור לכולם שיש פה רעיון גדול שחייבים להילחם עליו ולעבוד עליו יחד, כי אחרת זה לא יעבוד. המקום הזה, על הסיפורים והאנשים שטמונים בו, הוא מקום של השראה"

ההיסטוריון ד"ר מרדכי נאור: "חלקת גדולי האומה ממלאת את תפקידה באופן חלקי בלבד. מספר בעלי הזכות הקבורים בה הוא כמספר אלה שאינם קבורים בה. בחלקה טמונים ארבעה נשיאים: זלמן שזר ורעייתו רחל, חיים הרצוג ורעייתו אורה, יצחק נבון ורעייתו אופירה ושמעון פרס"

עמותות שייצגו מחתרות שונות - המיום בוטל. זה נגמר במינימום האפשרי: לבנים עם שמות החללים בלבד ותאריך נפילתם. המסקנה היא עגומה: לא ניתן להקים בישראל הנצחה שמתעלה מעל השייך הקהילתי. הבעיה המרכזית עם 'גדולי האומה' הישראליים אינה בפוליטיקה, אלא בחינוך. הם אלמונים לרוב הנורע. קיימת בורות עצומה. הרבה שנים הייתי בא לשוחח לקראת